

Ortaçağ Türk-İslâm Siyaset Düşüncesinde Kadın Algısı: Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme Örneği***Özge ÖZTAY******Makale Bilgisi**

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
 Makalenin Geliş Tarihi: 01.05.2025
 Makalenin Kabul Tarihi: 12.06.2025
 DOI: 10.54970/turkuaz.1688794

ÖZET

Kadın, İslâmiyet öncesi Türk toplumunda ailenin, kültürel ve sosyal yapıların temel taşı olarak önemli bir konuma sahiptir. Mitolojik figürlerden eski inanç sistemlerine kadar geniş bir yelpazede kadının etkin rolü gözlemlenmektedir. Kadın, toplumun ruhunu ve sürekliliğini taşıyan bir güç olarak konumlanmış, gerek sosyal düzenin korunmasında gerekse kültürel değerlerin aktarımında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ahlaki değerler, adalet anlayışı ve siyasal istikrar gibi kavramların işlendiği Kutadgu Bilig de kadına toplumsal uyumun ve aile yapısının koruyucusu olarak özel bir değer atfetmektedir. Kadın burada sadece bireysel bir kimlik değil, toplumun ahlaki temelini güçlendiren aktif bir unsur olarak sunulmaktadır. Eğitim, aile düzeni ve değer aktarımı konularında kadın figürünün önemi özellikle vurgulanmaktadır. Nizâmü'l-Mülk'ün kaleme aldığı Siyâsetnâme'de ise kadınların sosyal alanda sorumluluk taşıması gerektiğini belirtirken, siyasi kararlarda doğrudan etkin olmalarını uygun görmemektedir. Nizâmü'l-Mülk, kadını toplum düzeninin korunması açısından vazgeçilmez bir unsur olarak görmüş, ancak siyasi iktidar yapısının sağlığı için, kadına daha sınırlı bir rolü uygun görmüştür. Her iki eser de kadının bireysel erdemlerin taşıyıcısı ve toplumsal düzenin koruyucusu olduğu düşüncesini merkezine almaktadır. Kadının geleneksel kimliği ile İslâmi değerler arasındaki denge, bu dönemin kadın algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Content of this Journal is licensed
 Under Creative Commons Attribution
 NonCommercial 4.0 International
 (CC BY-NC 4.0)

Anahtar kelimeler: Yusuf Hâs Hâcib, Kutadgu Bilig, Nizâmü'l-Mülk, Siyâsetnâme, Türk Kadını.

Perception of Women in Medieval Turkish-Islamic Political Thought: The Cases of Kutadgu Bilig and Siyasetname**ABSTRACT**

Women have an important position in pre-Islamic Turkish society as the cornerstone of the family, cultural and social structures. From mythological figures to ancient belief systems, the effective role of women can be observed in a wide range. The woman is positioned as a force that carries the soul and continuity of the society and has assumed a decisive role in both the protection of social order and the transmission of cultural values. Kutadgu Bilig, which deals with concepts such as moral values, justice and political stability, attributes a special value to women as the protector of social harmony and family structure. Women are presented here not only as an individual identity but also as an active element that strengthens the moral foundation of society. The importance of the female figure in education, family order and value transmission is particularly emphasized. In Nizâmü'l-Mülk's Siyâsetnâme, on the other hand, while Nizâmü'l-Mülk states that women should bear responsibility in the social sphere, he does not approve of their direct involvement in political decisions. Nizâm al-Mulk sees women as an indispensable element for the preservation of social order, but sees a more limited

* Bu makale, yazar tarafından hazırlanan “Yusuf Hâs Hâcib’in Kutadgu Bilig’inde ve Nizâmü'l-Mülk’ün Siyâsetnâmesi’nde Kadın Algısı” başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van-Türkiye.

E-posta: oztayozge@gmail.com, ORCID Id: 0000-0003-2962-2543.

role for women for the health of the political power structure. Both works center on the idea that women are the bearer of individual virtues and the protector of social order. The balance between the traditional identity of women and Islamic values played an important role in shaping the perception of women in this period.

Keywords: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Nizamü'l-Mülk, Siyasetname, Turkish Woman.

GİRİŞ

Türk toplumunda kadının tarihsel serüveni, köklü bir dönüşümün izlerini taşır. Bu dönüşüm, hem İslâmiyet öncesi dönemin mitolojik ve kültürel altyapısına, hem de İslâm sonrası dönemin dini ve toplumsal etkilerine dayanmaktadır. Kadının toplumsal konumu, farklı dönemlerde farklı biçimlerde şekillenmiş ve bu süreç sosyal değil, siyasi ve kültürel değişimleri yansıtmıştır. İslâm öncesi dönemde kadınlar, mitolojik anlatıların merkezinde yer almaktadır. Türk destanları ve inanç sistemleri kadını yüce bir figür olarak konumlandırmıştır. Bu anlatılarda kadınlar, ışık ya da sudan doğan, zarif ve kutsal varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde ve destanlarında kadınlar, güçsüz ya da yalnızca zevk aracı olarak betimlenmemiştir; aksine, toplumsal yapının temelini oluşturan bireyler olarak kabul edilmişlerdir (Demirel, 2015: 18). Mitolojik düzeyin ötesinde, kadının konumu eski Türk inanç sisteminde de belirgindir. Özellikle Umay figürü, kadının kutsallığını somutlaştıran bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Umay'ın tarihsel bir kadın figürüne dönüşmesi, toplumun kadına verdiği değerin güçlü bir göstergesidir (Gömeç, 1990: 280). Kadın, aile yapısının temelini oluşturarak, ekonomik ve sosyal yapıda da önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda, “evci” ve “eş” kavramları, kadının aile ve toplum içindeki belirleyici rolünü ifade etmektedir (Eröz ve Güler, 1998: 59). Sembolik düzeyde kadınla ilişkilendirilen Güneş ve Gök gibi öğeler, toplumsal inanç sistemlerinde kadına atfedilen yüksek değeri yansıtmaktadır. Erkeği temsil eden Ay ve Yer'in alt katmanlarda konumlandırılması, kadının sembolik olarak daha üstün bir yerde görüldüğünü göstermektedir (Duygu, 1973: 617). Bu dönemde kadının yüksek konumu, toplumsal düzenin doğrudan bir parçası olarak kabul edilmiştir.

İslâmiyet'in kabulüyle birlikte, toplumsal rollerin tanımı da değişmeye başlamıştır. Bu değişimi izlemek için kullanılan kaynaklardan biri Kutadgu Bilig'dir. Yusuf Hâs Hâcib tarafından 11. yüzyılda kaleme alınan eser hem dil hem içerik açısından dönemin düşünsel yapısını yansıtmaktadır (Yavuz, 2007: 138). Tamamen Türkçe yazılmış olması, eserin kültürel önemini artırırken, içerdiği siyasal ve ahlaki öğretiler de dönemin zihniyetini ortaya koymaktadır (Arsal, 1947: 663). Kutadgu Bilig, yalnızca bireysel erdemleri değil, toplumsal düzeni de ele alarak bu çerçevede kadınların rolü üzerine de görüşler içermektedir. Eser, kadınların ahlaki sapmalara neden olabileceğine dair bir yaklaşım barındırmaktadır. İnsan doğasının kötülüğüne yapılan vurgu, özellikle kadın figürü üzerinden somutlaştırılmıştır (Filiz, 2002: 261). Bu durum, kadının toplumdaki konumunun İslâm etkisiyle nasıl farklılaştığını ve geleneksel değerlerle nasıl bir gerilim yaşadığını göstermektedir. Kutadgu Bilig, aynı zamanda ahlaki değerlerle siyasal düzen arasında kurulan ilişki üzerinden kadınların temsilini sorgulama imkânı sunmaktadır.

Türk kadınının toplumdaki ve siyasetteki yerinin ne denli değiştiğinin incelenebileceği başka bir eser olan Siyâsetnâme ise, Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk tarafından kaleme alınmıştır. Eser, yalnızca devlet yönetimine dair öğütler içermekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal yapının işleyişini de ele almaktadır. Yazar, devletin zayıf yönlerini, alınması gereken tedbirleri ve kurumların daha etkili çalışabilmesi için yapılması gereken düzenlemeleri ele alarak, halkın sosyal durumu hakkında da bilgiler sunmaktadır (Menekşe, 2005: 199). Nizâmü'l-Mülk'ün eseri, kadınların siyasal katılımına dair doğrudan destekleyici bir tutum sergilemez. Kadınlar, genellikle özel alanla ilişkilendirilmiş; kamusal ya da siyasal rollerden çok ev içi sorumluluklarla tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, İslâm sonrası toplumsal yapının kadına nasıl bir sınır çizdiğini de göstermektedir.

Kadının, Türk tarihinde geçirdiği evrim, İslâm öncesi ve sonrası dönemler arasında hem süreklilik hem de kopuşlar içermektedir. Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme gibi eserler, bu dönüşümün izlerini taşıyan önemli metinlerdir. Kadının mitolojik yüceliğinden ahlaki şüpheyeye, siyasetteki gücünden sınırlı bir alana çekilmesine kadar olan bu değişim, tarihsel bağlam içinde analiz edilmeyi gerektirmektedir.

1. İSLÂMİYET ÖNCESİ TÜRK TOPLUMUNDA KADINA GENEL BİR BAKIŞ

İslâmîyet öncesi Türk toplumunda kadın, toplumsal yapının merkezinde yer almış, mitoloji, din, siyaset ve sosyal düzenin aktif bir taşıyıcısı olmuştur. Bu çok yönlü temsil, onun sadece bireysel değil, toplumsal hafıza ve kültürel süreklilik açısından da vazgeçilmez bir konumda olduğunu göstermektedir. Kadın figürleri, yaratıcı, koruyucu, savaşçı ve eğitici kimlikleriyle İslâmîyet öncesi dönemin ruhunu yansıtmaktadır.

Türk mitolojisinde kadınlar genellikle kutsallıkla özdeşleştirilmiştir. Oğuz Kağan Destanı'ndaki gökten inen ışık içindeki kız figürü gibi anlatılar, kadının doğaüstü bir varlık olarak sunulduğunu göstermektedir (Bang ve Arat, 1936: 13). Ak Ana'nın Tanrı Ülgen'e yaratma düşüncesini ilham etmesi, onun yalnızca doğurgan değil, aynı zamanda yaratıcı bir güç olarak kabul edildiğine işaret etmektedir (İnan, 1986: 19). Umay figürü, çocukların koruyucusu olarak betimlenmiş ve çocukların uykuda gülmesi onun varlığına, onun geldiğine yorulmuştur (Çoruhlu, 2000: 40).

Kadın figürleri, yalnızca kutsal değil, aynı zamanda kahramandır. Manas destanında Kanıkey Hatun'un zırh kuşanıp savaşarak Manas'ı kurtarması, kadının savaş alanındaki etkinliğini göstermektedir (İnan, 1992: 43). Kırgızlara ait Canıl Mirza destanında baş kahraman bir kadındır ve toplum lideri olarak tanıtılmaktadır (Hança, 2012: 501). Kadın kahramanlar, sadece eş ya da yardımcı değil, toplumsal sorumluluğu taşıyan bireyler olmuşlardır. Selcen Hatun örneği de bu temsili özgül bir ifadesidir. Dede Korkut Destanı'nda yer alan Selcen Hatun, at sürme yeteneğine sahip, düşmanla kılıç ve ok kullanarak cesurca savaşan bir kadın kahraman olarak betimlenir. Bu portre, Eski Türk kadınlarının, ihtiyaç duyulduğunda erkeklerle benzer şekilde düşmanla mücadele edebildiklerini göstermektedir (Eroğlu, 2016: 444). Destanlardaki kadın figürler, zaman zaman öğüt veren, koruyan ve yönlendiren bilge karakterler olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kadının dini ve spiriüel roldeki yeri de dikkat çekicidir. Umay, yalnızca bir mitolojik figür değil, yazıtlarda anılan ve halkın koruyucusu sayılan kutsal bir varlıktır (Tellioğlu, 2016: 214). Ayısıt figürü ise güzellik, erdem ve doğurganlıkla ilişkilendirilmiş, çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar tarafından kutsal kabul edilmiştir (Gökalp, 1991: 118). Manas destanında ise geleceği görenlerin çoğunun kadın olması, onların toplumda kehanet gücüyle ilişkilendirilmesini desteklemektedir (Radloff, 2008: 302). Kadın şamanlar sadece ruhani değil, toplumsal liderlik görevleri de üstlenmişlerdir (Bayat, 2010: 22). Burada belirtmek gerekir ki, Türklerde ki şamanlık kast sistemi dışı olup; Altay Türklerinde kadın ve erkek ayrımı gözetmeden uygulanırdı. Kadınlar da erkekler gibi bu görevleri yerine getirir, tedavi ve kehanet gibi işlevler üstlenirdi (Gömeç, 1998: 46). Bu durum, cinsiyet eşitliğinin pratiklere de yansıdığını göstermektedir.

Toplumsal yapıda kadının yeri de oldukça belirgindir. Annelik ve kahramanlık gibi değerlerle öne çıkmaktadır (Gündüz, 2012: 130). Kadın, ev işleriyle ilgilenmenin yanında kültür aktarımının ve çocukların eğitiminin de temel figürü olmuştur (Özmenli, 2018: 349). Konar-göçer yaşam tarzı gereği, kadınlar hayvancılık, tarım ve ticaretle ilgilenmiş, ekonomik faaliyetlerin doğrudan parçası olmuştur (Eroğlu, 2016: 445). Bazı topluluklarda kadınların karar alma süreçlerine katıldıkları, yönetim işlevlerinde yer aldıkları da görülmüştür (Eroğlu, 2016: 444).

Kadınlar savaş zamanlarında da sadece destekleyici değil, aktif birer savaşçıdır. Seferlere katılmış, gerektiğinde cephede yer almıştır. (Duygu, 1973: 618). Kadınlar, ev dışında da toplum güvenliği ve düzeni için sorumluluk üstlenmiştir (Roux, 1990: 703). Aile yapısının yönetilmesi, krizlerin çözülmesi ve toplumsal uyumun sağlanması da kadının görevleri arasında yer almaktadır (Köksel, 2011: 338).

Evlilik ve aile kurma süreçlerinde de kadın, irade sahibi bir birey olarak yer almaktadır. Kızlar, eşlerini özgür iradeleriyle seçebilir; kahramanlık gösteremeyen erkeklerle evlenmeyi tercih etmeyebilirdi (Koç, 2011: 174). Zina gibi suçlar ise toplumda sert biçimde cezalandırılmaktadır (Roux, 1994: 185). Kalıng uygulaması, evlilikte kadına verilen değer bir yansıması olmuştur. Bu adet, kızın ailesine teşekkür niteliği taşımaktadır. Eğer evlilik gerçekleşmezse, kalıng iade edilmektedir (Donuk, 1982: 165).

Eski Türklerde kadınlar boşanma hakkına da sahiptir. Sadakatsizlik, kötü muamele ve iktidarsızlık boşanma gerekçeleri arasında sayılmaktadır (Aksoy, 2010: 156). Bu durum, kadının yalnızca aile içinde değil, hukuksal sistemde de haklara sahip olduğunu göstermektedir. Tek eşlilik yaygın olup, ikinci eş uygulamaları töre tarafından tanınmamıştır (Gökalp, 1974: 212).

Kadının toplum içindeki yeri, bazı unvanlarla da sembolleştirilmiştir. Urugut ve katun gibi unvanlar, kadınların sadece annelik değil, aynı zamanda sosyal hiyerarşide yer alan özel konumlarını ifade etmektedir (Mandaloglu, 2022: 486). Kadınlar toplumun koruyucusu, düzenleyicisi ve sürdürücüsü olmuştur. Siyasi hayatta da kadın önemli roller üstlenmiştir. Hatunlar, kağanla birlikte anılır, devlet işlerinde söz sahibidir (Gökalp, 1991: 164). Yazıtlarda hatunun da kağan gibi Tanrı'dan kut aldığı belirtilir (Tekin, 1988: 41). Hakan yalnız başına karar alamaz; hatun ile birlikte oturur, elçilerle birlikte görüşmelere katılır. Bu uygulama, kadınsız bir siyasi otoritenin eksik sayıldığı bir anlayışı temsil etmektedir.

Göktürkler devrinde, 623 senesinin Ekim ayında İl Kağan, Çin'e elçi göndererek İmparator'dan kardeşinin bir Çinli prensesle evlenmesini rica etmiştir. İmparator buna karşılık, Ma-i¹ şehrini kuşatmaktan vazgeçerse bu işin olacağını söyler. Bunun üzerine İl Kağan kuşatmadan vazgeçmek ister. Fakat karısı İçeng Hatun buna karşı çıkar, baskınlara devam edilmesi yönünde buyruk verir ve İçeng Hatun'un dediği olur (Açıl, 2016: 68).

Kadın yalnızca destekleyici değil, karar verici bir pozisyonadadır. Uygurlar döneminde devletin işlerini Kağan'ın annesi yönetmiştir (Kafesoğlu, 1971: 88-89). Bu durum, siyasi sistemin kadınları dışlamadığını, bilakis dâhil ettiğini göstermektedir. Kadının sadece eş ya da danışman değil, bizzat hükümdar olduğu örnekler de vardır. Tomris Hatun, M.Ö. 6. yüzyılda Saka kraliçesi olarak siyasi ve askerî başarılar elde etmiş, kadın liderliğinin ilk örneklerinden biri olmuştur (Çolak, 2016: 60). Sağduyulu, stratejik ve savaşçı özellikleriyle Herodotos tarafından da övgüyle anılmıştır (Erten, 2016: 261).

İslâmiyet öncesi Türk toplumunda kadın yalnızca aile içi sorumluluklara sahip bir birey değil, toplumsal düzenin kurucusu, devletin ortağı ve inanç sistemlerinin taşıyıcısıdır. Mitolojik anlatılardan yazıtlara, destanlardan sosyal yaşama kadar her alanda aktif ve saygıdeğer bir rol üstlenmiştir. Kadının bu çok yönlü temsili, Türk tarihinin erken dönemlerine ait güçlü bir kültürel mirasın parçası olarak çok değerlidir.

2. KUTADGU BİLİĞ'DE KADIN

11. yüzyıl başlarında doğan Balâsâgûnlu Yusuf, dönemin öne çıkan Türk şair ve yazarlarından biridir. Onun hakkında sahip olunan bilgiler ise son derece sınırlıdır. Araştırmalara göre doğum yılı yaklaşık olarak 1018 kabul edilmektedir (Dilaçar, 1995: 21). Hakkında bilinenlerin tamamı, eserine sonradan başkaları tarafından eklenmiş olan giriş bölümlerinde yer alan ifadeler ile, eserinin kendi içeriğinden çıkarılabilecek bazı ipuçlarına dayanmaktadır. Bu verilere dayanarak, hayatının belirli yönlerini ortaya koymak veya bazı tahminlerde bulunmak mümkün olsa da detaylı ve eksiksiz bir yaşam öyküsü oluşturmak mümkün değildir. Balâsâgûnlu Yusuf, Hakaniyye Türkçesiyle kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eserini Balâsâgûn'da yazmaya başlamış, Kâşgar'da 462/1069-1070 yılında tamamlamıştır. Eseri Tamgaç Han Hasan B. Süleymân'a sunmuştur (Hunkan, 2011: 18).

Bu çalışmasıyla Buğra Han'ın takdirini kazanarak "Hâs Hâcib" unvanına layık görülmüş ve Hakan tarafından yakın çevresine dahil edilmiştir (Memiş, 2003: 108). Bu başarının ardından Yusuf Hâs Hâcib, yaşamını tamamen devlet hizmetine adanmıştır. Hakkındaki biyografik bilgiler sınırlı olmakla birlikte, ölüm yeri ve mezarına dair kesin veriler bulunmamaktadır. Ancak onun Türk Hakanlığı döneminde önemli bir devlet görevlisi olduğu ve vezir ailesine mensup biri olarak kabul edildiği bilinmektedir (Yavuz, 2011: 623).

¹ Ma-i (Mayi): Eski bir şehirdir. Bugünkü Shanxi Eyaleti'ndeki Shuoxian şehrinin kuzeydoğusundaki Sangqianhe Nehri'nin kuzey yakasında bulunmakta idi (Rentang, 2025: 9).

Türk Hakanlığı (766-1212) döneminde siyasetin merkezi, hükümdar ailesi ve saray çevresidir. Bu yapıda en itibarlı kadınlar, hanedana mensup olanlardır. Hanedanın atası sayılan Afrasyab (Alp Er Tonga) soyundan gelen kızlara "kâtûn" unvanı verilmektedir. Hükümdarın eşi olan "kâtûn", saraydaki en yetkili kadın konumundadır. Onun altında yer alan "kuncûy" unvanı ise muhtemelen katunların kızlarına aittir. Hanedana mensup tüm kadınlara genel olarak "tarım" denirken, yaşlı ve deneyimli olanlara ise saygı ifadesi olarak "altun tarım" denilmektedir. Türk Hakanlığında Katun, Hakanın ardından gelen en etkili kişidir. Onun hizmetinde bulunmak ise büyük bir onur sayılmaktadır (Hunkan, 2011: 375-376). Söz konusu kadın hiyerarşisi ve siyasal temsil, dönemin gerçekliklerinde yer bulduğu gibi çağın düşünsel metinlerinde de karşılık bulmaktadır. Bu bağlamda, Yusuf Hâs Hâcib'in Kutadgu Bilig'i, Türk Hakanlığının siyasal-toplumsal yapısının kadın ideallerini yansıtan önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yusuf Hâs Hâcib'in 11. yüzyılda kaleme aldığı Kutadgu Bilig, siyasal ve ahlaki ilkelerin yanında, kadın, aile ve toplum ilişkilerine dair de kapsamlı bir düşünsel çerçeve sunmaktadır. Eser, İslâmiyet'i yeni kabul etmiş Türk toplumunun dönüşümünü yansıtırken, kadının hem bireysel hem de toplumsal rollerine dair çok katmanlı bakış açıları geliştirmektedir. Başka bir ifade ile Kutadgu Bilig, Türk düşünce tarihinin İslâm etkisiyle şekillenmeye başladığı dönemin önemli bir yansımasıdır. Yusuf Hâs Hâcib'in Balasagun'da yazmaya başladığı ve Kaşgar'da tamamladığı bu eser, sadece siyasetname değil, ahlak ve yaşam felsefesi kitabı olarak da öne çıkmaktadır (Hunkan, 2011: 18). Toplumun uyumlu, ahlaklı ve adaletli bir şekilde yönetilmesini hedefleyen eser, bireyden topluma, aileden devlete uzanan değer zincirini işlemektedir. Hükümdarın adaletli olması gerektiği vurgulanırken bireylerin sorumlulukları da es geçilmez (Taşdelen, 2019: 8; Arı, 2019: 553).

Kutadgu Bilig'de genel hatlarıyla evlilik, Yusuf Hâs Hâcib'e göre yalnızca bireysel değil, toplumsal refahın da temelidir. Çocuksuz bir birey toplumda eksik görülmekte ve eleştirilmektedir.² Kadın seçiminde erkeklerin aradığı özellikler; güzellik, zenginlik, soyluluk ve incelik gibi dışsal nitelikler olsa da yazar, bu yaklaşımların tehlikelerine dikkat çekmektedir.³ Örneğin, zengin kadınların eşlerini köleleştirme potansiyeli bulunduğu inanılmaktadır.⁴ Benzer şekilde, güzelliğe aşırı önem verilmesi halkın gözünde alay konusu olma riskini taşımaktadır.⁵

Asıl önemli olan, kadının içsel erdemleridir. Günahtan sakınma, terbiyeli oluş ve sadakat Yusuf Hâs Hâcib'in ideal kadın anlayışının temel taşlarıdır.⁶ Bu erdemler, sadece ahlaki üstünlük değildir, huzurlu bir evliliğin de temeli sayılmaktadır.⁷ Bu nedenle, erkekler için asıl tercih edilmesi gereken, huyu ve inancı güzel olan kadındır. Ona göre bu özellikleri taşıyan biri bulunduğu anda, vakit kaybetmeden evlenilmelidir.⁸

Yazar, evlilikte sosyal denklik konusuna da değinmektedir. Büyük ailelerden gelen kadınlarla evlenmenin erkeği ezebileceğini, bu yüzden kendisinden "aşağıda" biriyle evlenmenin daha uygun olabileceğini savunmaktadır.⁹ Ayrıca, kadınların daha önce evlenmemiş olmalarına da önem

² Kutadgu Bilig, 3371. beyit: İnsan evlenip, oğul kız sahibi olmalıdır, çocuksuz denmesi insana sövgü sayılır.

KB, 3372. beyit: Ne der işit insanların seçkini, neslin kesilmemesinin kadındır çaresi.

³ KB, 4486. beyit: Kim evleneyim derse şu dördünden başkasını almaz ey ileri gelen.

⁴ KB, 4491. beyit: Ey evlilikte zenginlik dileyen, kölelik isteme ey bilgi dolu insan.

⁵ KB, 4493. beyit: Ey güzellik isteyen iyi kişi, Güzellik arama, halkın güldüğü olma.

KB, 4494. beyit: Herkes sevecektir onun güzelliğini, Eğer Allah fazlı gözetmezse onu

⁶ KB, 4475. beyit: Eğer evlenmek istersen, gözünü aç ve seçkin birini ara.

KB, 4476. beyit: Kökü iyi olsun, soyu, tohumu, terbiyeli, günahtan sakınan ve arı.

KB, 4483 beyit: Kadın alma alırsan eğer kendine, sen günahtan sakınanı al erenler eri.

⁷ KB, 4482. beyit: Yüzü güzeli değil tavrı güzeli seçersen eğer sevindirir seni.

KB, 4484 beyit: Yüz güzelliği arama, huy güzelliği ara, seni memnun eder huyu güzel olursa.

⁸ KB, 4503. beyit: Bulursan bunun gibi bir dişi, çabuk davran, fırsatı kaçırma ey yiğit kişi.

⁹ KB, 4479. beyit: Kendinden aşağıda olanı al alırsan, senden yukarıdakine yaklaşma, esir olursun.

KB, 4481. beyit: Kendinden aşağıda olanı al alırsan, günün, zamanın sevinçle geçsin.

vermektedir. Ona göre evlenilecek kadının “el değmemiş” olması, eşine duyacağı duygusal bağlılığın saflığını korumaktadır.¹⁰

Kız çocukların yetiştirilmesi konusundaki görüşler de hayli ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. Yusuf Hâs Hâcib’e göre çocuğun tavrı, ebeveynin eğitimiyle doğrudan ilişkilidir.¹¹ Bu nedenle, çocuk aile içinde eğitilmeli, temiz insanlarca büyütülmelidir.¹² Eğitimde disiplin esas alınmalı, gerektiğinde fiziksel müdahaleden kaçınılmamalıdır.¹³

Eserde, başlangıçta oğul ve kızlar arasında ayırım yapılmayıp; her ikisinin de bilgi ve erdemle donatılması gerektiği belirtilmektedir.¹⁴ Ancak ilerleyen beyitlerde kızlara dair kaygı artmaktadır. Yusuf Hâs Hâcib, kızların genç yaşta evlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁵ Bu düşüncenin arkasında toplumsal baskı, ahlaki kaygılar ve dini sorumluluklar bulunabilir (Anıl, 2004: 94). Bazı beyitlerde kız çocuklarına yönelik oldukça sert ifadeler yer alır. “Kızlar doğmasa daha iyi olur, doğsa da yaşamasa” (Hacib, 2019: 357) gibi ifadeler, dönemin ailelerinin taşıdığı kaygıların dile getirilmesidir. Bu tür yaklaşım, dönemin kültürel dönüşüm süreciyle ilgisi olabilmektedir (Tor, 2011: 552). Kadınların dış görünüşlerinin iç dünyalarıyla çelişebileceği, erkeklerle bir araya geldiklerinde kontrolsüz davranışlar sergileyebilecekleri görüşü eserde açıkça dile getirilmektedir.¹⁶

Kadının doğası “et” metaforuyla açıklanmakta ve bu nedenle sürekli gözetim altında tutulması gerektiği savunulmaktadır.¹⁷ Ayrıca, kadınların gözlerinin gördüğü yere gönüllerinin kaydığı, binlerce erkeği felakete sürükledikleri gibi ifadeler kullanılmaktadır.¹⁸ Bu tutumu sadece dini değil, aynı zamanda sosyokültürel dönüşümün bir ürünü olarak okumak mümkündür.

Tüm bu sert ifadelerin yanı sıra, Kutadgu Bilig’de kadın estetiği ve doğa ile benzeştirmeler üzerinden de olumlu biçimde temsil edilmektedir. Kekliğin ötüşü, sevilen kıza seslenişe benzetilir¹⁹; doğan güneş gelinin yüzündeki peçeyi kaldırması gibidir.²⁰ Siyah saçlı genç kızın saçlarını salması geceyi temsil etmektedir.²¹

¹⁰ KB, 4477. beyit: Ev kızı al, el değmemiş, senden başka erkek yüzü görmemiş.

KB, 4478. beyit: Böylesi seni sever, başkasını bilmez, yararsız ya da densiz davranmaz.

¹¹ KB, 1225. beyit: Oğul kız kötü olursa, tavrı yanlışsa, babadır kötü olan, yanlış onda.

KB, 1486. beyit: Oğlun kızın sebebi atadır ya da ana, tavrı bozuka ya da itilirse bir yana.

¹² KB, 4504. beyit: Senden ay gibi bir oğul ya da kız olursa, evinde eğit, eğitme dışarıda.

KB, 4505. beyit: Sütannesini olarak temiz bir kişi tut, oğlun, kızın temiz yetişir, uzun ömürlü olur.

¹³ KB, 1494. beyit: Acıma oğula kıza değnek vur, oğula kıza değnek bilgi öğretir.

KB, 1495. beyit: Oğul, kız küçükten neyi öğrenirse, unutmaz onu yaşlanıp ölmeyince.

¹⁴ KB, 1226. beyit: Sıkı tutarsa baba oğluna öğretip, büyüyünce sevinir oğul kız yetişip.

KB, 1228. beyit: Oğula kıza öğretmeli erdem ve bilgi, bu erdemle olsunlar alçak gönüllü.

KB, 4506. beyit: Oğula, kıza edep ve bilgi öğret, onlara yararı olur her iki dünyada.

¹⁵ KB, 4510. beyit: Kızını beysiz tutma evde uzun zaman, pişman olup hastalanmadan ölürsün.

¹⁶ KB, 4513. beyit: Dişileri her zaman evde gözetmeli, dişinin dışı gibi olamaz içi.

KB, 4514. beyit: Yabancıyı eve alma, çıkarma dişiyi, kadını görüp beğenir kişinin gözü.

KB, 4520. beyit: Saygı göster, ne isterse ver dişiyi, evin kapısını kilitte ve yabancıyı sokma eve.

¹⁷ KB, 4518. beyit: Dişiyi evden dışarı çıkarmamalı, eğer çıkarsa yitirir doğruluk yolunu.

KB, 4519. beyit: Dişinin aslı ettir, gözetmeli eti, eti gözetmezsen kokar, yok başka çaresi.

¹⁸ KB, 4521. beyit: Vefa yoktur bunlarda ezelden beri, gözleri nereye baksa oraya akar gönülleri.

KB, 4525. beyit: Binlerce kahraman erkeği, dişiler yere gömdü diri diri.

¹⁹ KB, 75. beyit: Kekliğin eşine seslenişi, gönül verilmiş bir kıza çağrı gibi.

²⁰ KB, 3953. beyit: Güneş kalktı, kaldırdı başını, güzel bir yüzün gülümsemesi gibi gösterdi dişini.

²¹ KB, 4884. beyit: Güneş bağladı yüzüne kara yüz bağını, dünya kara yer tozuyla doldu.

KB, 4885. beyit: Saçını çözdü Rumi kızı, yüzünü örttü, dünya kara saç rengini aldı.

Dünya da tıpkı süslenmiş bir gelin gibi, büyüleyici ama aldatıcıdır.²² Zaman geçiciliği ve dünyanın cazibesi, genç kızın güzelliğiyle özdeşleştirilir. Bu semboller, kadının doğurganlık, güzellik ve ahlallığıyla doğayı temsil ettiğini göstermektedir (Taş, 2016: 451).

Annelik doğrudan işlenmese de çocukların davranışlarıyla anne arasındaki bağ sürekli vurgulanmaktadır. İyi huylu anne, iyi birey yetiştirir. Annenin karakteri sütüyle çocuğa geçer.²³ Bu anlayış, "helal süt" kavramının bu eserdeki temsilidir. Süt, yalnızca fiziksel değil, ahlaki ve kültürel bir aktarım aracı olarak görülmektedir ve bu durum annenin toplumsal ahlakın taşıyıcısı olduğunu göstermektedir.

Kutadgu Bilig'de kadın giyimiyle ilgili detaylar sınırlıdır. Ancak yüz örtme (peçe) meselesi, haya kaybıyla ilişkilendirilerek eleştirilmektedir. Kadının yüzünü örtmemesi, utanma duygusunun kaybı olarak görülmektedir.²⁴ Bu ifade, toplumda kadına dair beklentileri ve sınırları yansıtmaktadır.

Kutadgu Bilig'de kadının fiziksel varlığı, yemek ve içmek kadar doğal ve gerekli bir tat olarak sunulmaktadır.²⁵ Eserde cinsellik, erkek için sadece bedensel tatmin değil, ruhsal bir avunmadır. Zaman zaman sohbet bile bu tatmini sağlayabilir.²⁶ Ancak, bu tatminin ardından doğabilecek zorluklar, özellikle çocuk sahibi olmanın yükü, metinde yer yer olumsuzlukla anılmaktadır.

Yusuf Hâs Hâcib'in kadınlara dair düşüncelerinin bir kısmı, eski Türk kültüründen ziyade yeni kabul edilen İslâm anlayışıyla beraber şekillenmiştir. Kimi beyitlerde kadın doğrudan "sözünden dönen", "savaşmayan" bir figür olarak sunulmaktadır.²⁷ Bu söylem, özellikle kadınlar üzerinden yürüyen bir ahlak söyleminin İslâm etkisiyle nasıl biçimlendiğini göstermektedir.

3. SİYÂSETNÂME'DE KADIN

Büyük Selçuklu Devleti'nin ve Ortaçağ İslâm dünyasının en önemli devlet adamlarından biri olan Nizâmü'l-Mülk'ün asıl adı Hâsan b. Ali b. İshâk b. el-Abbas et-Tûsî'dir. 10 Nisan 1018'de Horasan'ın Tûs şehrinde doğmuştur (İbnü'l-Adîm, 1982: 39). Babası, Selçuklu sarayında görev yapan ve ilimle meşgul bir şahsiyet olan Ali b. İshak et-Tûsî'dir (Hândmîr, 1980: 245). Nizâmü'l-Mülk genç yaşta Kur'ân'ı ezberlemiş, edebiyatta yetkinlik kazanmış ve Horasan'ın Selçuklulara katılmasından sonra kamu görevlerinde yer almıştır. Daha sonra Merv'e giderek Çağrı Bey'in hizmetine girmiştir (Mahmud, 1977: 9). 1063'te Sultan Alparslan tarafından, yetkileri tam olan vezirlik makamına getirilmiştir (İbnü'l-Adîm, 1982: 41). Abbâsî Halifesi Kâim bin Emrillah'ın kendisine duyduğu saygı sebebiyle "Nizâmü'l-Mülk" unvanını almıştır (Mahmud, 1977: 9). Adaletiyle tanınan Nizâmü'l-Mülk, asker ve beyler arasında toprakları hakkaniyetle dağıtmış; sabrı, cesareti ve kararlılığı ile halkın saygısını kazanmıştır (Mahmud, 1977: 121-122).

Eserdeki 43. bölüm, ordu komutanları, padişahın yönetimi altındaki kişiler, örtünmüş kadınlar ve harem düzeni hakkında verilen öğütleri kapsamaktadır (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 273). Bu bölümde Nizâmü'l-Mülk, padişahın emrinde olanların onun otoritesini gölgelememesi gerektiğini savunmaktadır; aksi takdirde bu durumun padişahın ihtişamını zedeleyeceğini belirtilmektedir. Özellikle haremden bulunan kadınların yönetsel bir konuma getirilmemesi gerektiği fikrini öne

²² KB, 3540. beyit: Bezenip bu dünya kendini güzelleştirir, süslenmiş gelin gibi gönlü uçurur.

KB, 399. beyit: Bu kocamış dünya dönek huyludur, tavrı kız gibidir, yaşı uzundur.

²³ KB, 881. beyit: İyilik ana sütüyle gelirse insana, o insan ölünceye kadar yolundan dönmez.

²⁴ KB, 6474. beyit: Bilgili söyleyemez doğru sözünü, dışiden utanma gitti, örtmez yüzünü.

²⁵ KB, 3573. beyit: Dünyanın tadı şu üç şeydedir, üçünün de tadı birbirine denktir.

KB, 3574. beyit: Yemek, içmektir, bunlardan biri, diğeri kadındır, avutur erkeği.

KB, 3581. beyit: Başka bir tat da dışı tadıdır, sonunda soğuk suyla yıkanmak vardır.

²⁶ KB, 3608. beyit: Dışi sohbeti de bu erlik ateşini söndürmek içindir birer saatlik.

KB, 3609. beyit: İnsan bu ateşi nasıl söndürse olur, güzel ya da çirkin demez kucakla.

²⁷ KB, 2283. beyit: Savaşta gerekmez yüreksiz kişi, yüreksiz olmak dışilerin işi.

KB, 5079. beyit: Sözü doğru olmalı beyin, sözünden caymamalı, sözünden dönene erkek dememeli.

KB, 5080. beyit: Söylediği sözden dönmez erkek olan, sözünden döneni sen dışi san.

çıkarmaktadır. Ona göre kadınlar zihinsel yeterliliğe sahip değildir ve esas varlık amaçları soyun devamını sağlamaktır. Kadın, ancak asil, yetkin ve mahremiyet içinde yaşıyorsa saygı görebilir. Padişahın eşinin emir verme yetkisi varsa, çevresinden duyduklarına dayanarak—olayları bizzat görmeden—karar verebilir ki bu da tehlikelidir. Nizâmü'l-Mülk'e göre erkek çevresindekileri doğrudan görebildiği için daha isabetli karar alırken, kadınlar bunu başaramaz. Kadınların verdiği buyruklar gerçeğe dayanmaz ve bu durum bozulmalara yol açar; sadece yönetim değil, halk, mal, mülk ve hatta din de zarar görür. Bir kadının padişaha söz geçirmesi, Nizâmü'l-Mülk'e göre, her dönemde büyük bir fitne, kötülük ve utanç kaynağıdır. Bu düşüncesine önemle eğilmektedir çünkü bu durumun tarihte sıkça yaşandığını düşünmektedir. Görüşünü desteklemek için ilk insan Âdem'in, eşi Havva'nın sözüne uyup buğday yemesiyle cennetten kovulmasını örnek göstermektedir. Bu fikirlerini güçlendirmek için de altı ayrı anlatıya yer vermektedir (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 273-284).

Anlatıya göre Keykâvus'un Siyâvuş isimli bir oğlu ve üzerinde etkisi yüksek olan bir eşi bulunmaktadır. Rivayetlerde aktarıldığına göre, Siyâvuş, Keykâvus'un eşi Südâve tarafından cinsel içerikli bir yakınlıkla karşılaşır. Bu davranış karşısında öfkeye kapılan Siyâvuş, hemen oradan ayrılarak kendi sarayına çekilir. Südâve ise durumu tersine çevirerek Keykâvus'a gidip, üvey oğlunun kendisine sarkıntılık ettiğini ve güçlülükle kurtulduğunu iddia eder. Bu sözler, Keykâvus'un oğluna karşı düşmanca bir tutum geliştirmesine neden olur. Olay kısa sürede saray çevresinde dedikoduya dönüşür. Anlatının sonunda, Südâve Rüstem tarafından öldürülür. Nizâmü'l-Mülk, bu cezalandırma sırasında Südâve'ye kimsenin yardım etmediğini, saçlarından sürüklenerek öldürülmesinin herkes tarafından onaylandığını vurgulamaktadır. Onun yalanları ve iftiraları nedeniyle çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Nizâmü'l-Mülk, bu olaydan hareketle, gerçek hükümdarların eşlerinin arzularına teslim olmayan, siyasi otoritesini duygusal etkilerden arındırmış kişiler olduğunu savunmaktadır (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 274-276).

Bu fasılda ele aldığı başka bir hikayeye göre ise Nizâmü'l-Mülk'e göre ideal hükümdar, İskender gibi iradeli ve denetimi elinde tutan bir figür olmalıdır. Rivayete göre İskender, İran'a girip Acem hükümdarı Dârâ'yı mağlup ettikten sonra, çevresindekiler ona Dârâ'nın haremine girip güzelliği dillere destan olan kızı Ruşenek'i görmesini tavsiye eder. Ruşenek, Nizâmü'l-Mülk tarafından hem cemel sahibi hem de örtülü ve iffetli bir kadın olarak betimlenir. Ancak İskender, bu teklifi reddederek hareme gitmeyi uygun görmez ve "erkeklerini yendik, kadınlarıyla kaybetmeyelim" diyerek haremten uzak durur. Bu tutum, Nizâmü'l-Mülk açısından hükümdarın kadın etkisine kapılmaması gerektiğini simgeler; zira ona göre kadınlar—dost ya da düşman fark etmeksizin—erkeğin yolunu şaşırtabilecek unsurlar taşıyabilir (Nizâmü'l-Mülk, 2021: 276-277).

Bu ve benzer öğütleri içeren birkaç hikaye daha bu fasılda ele alınmıştır. Nizâmü'l-Mülk'ün Sultan Melikşah'a sunduğu kadınlara dair öğütler, dönemin siyasi ve toplumsal bağlamı içinde değerlendirildiğinde, temelde iktidarın korunması ve devlet düzeninin sürdürülebilirliği ile ilişkilidir. Nizâmü'l-Mülk, padişahın otoritesini dış etkilerden bağımsız biçimde sürdürebilmesi gerektiğini savunur; bu doğrultuda, haremdeki kadınlara siyasi yetki verilmesini sakıncalı bulur. Ona göre kadınların yönetim süreçlerine katılması, karar alma mekanizmalarında belirsizlik ve zafiyet yaratabilir. Kadınların özellikle duygusal yapılarına atıfla siyasi alanın dışında tutulması gerektiğini vurgulayan Nizâmü'l-Mülk, harem üzerinden yürütülen etkilerin devleti zaafa uğratabileceği kanaatindedir. Bu bağlamda, kadınların devlet işlerine müdahalesi yalnızca bireysel bir risk değildir, bu müdahale toplumsal düzen ve siyasi istikrar açısından da tehdit olarak değerlendirilir. Sunduğu anlatılar aracılığıyla, kadınların etkisiyle ortaya çıkan siyasi karmaşaların sonuçlarını örneklendirir. Bu tavsiyeler, dönemin yönetim anlayışını ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kabullerini yansıtır. Ancak, günümüz cinsiyet eşitliği perspektifinden bakıldığında, bu görüşler modern değerler ile çelişmektedir. Buna rağmen Nizâmü'l-Mülk'ün amacı, padişahın kişisel etkilerden uzak, istikrarlı bir siyasi otorite kurmasını sağlamaktır. Onun bakış açısına göre, kadınların karar alma süreçlerine dâhil edilmesi, padişahın hüküm yetkisini zayıflatabilir ve dolayısıyla devletin genel işleyişine zarar verebilir.

4. KUTADGU BİLİĞ VE SİYÂSETNÂME'DE KADININ SİYASAL VE TOPLUMSAL ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Türk-İslâm kültür geleneğinde önem arz eden iki düşünce eseri Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme, kadının toplumsal ve siyasal hayattaki konumuna dair farklı perspektifler sunan temel kaynaklardır. Her iki eser, kaleme alındıkları dönemlerin siyasi, dini ve kültürel atmosferinin izlerini taşıyarak kadına yönelik bakışı ortaya koymaktadır. Kadının bireysel kimliği, ailedeki rolü ve devletle ilişkisi bu eserlerde farklı boyutlarda ele alınmıştır. Çalışmadaki bu başlık ise, İslâm etkisinin artmaya başladığı dönemlerde, kadına ilgili sosyal anlayışın nasıl dönüşüme uğradığını anlamak açısından önemlidir.

Yusuf Has Hâcib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig, birey-toplum-devlet ilişkisini ahlaki temeller üzerinden ele alan didaktik bir eserdir. Eserde kadınlar çoğunlukla aile çerçevesinde konumlandırılmıştır. Annelik, eşlik ve evlat yetiştirme gibi geleneksel roller merkezdedir. Hâcib, kadının ahlaklı, iffetli ve erdemli olması gerektiğini vurgularken, bu niteliklerden uzak kadın figürlerini sert şekilde eleştirmektedir. Özellikle kız çocuklarının geleceği konusunda duyulan endişe, eserin dikkat çeken noktalarındandır. Kız çocuklarının evlenme çağını geçirmesi, toplum ve aile için üzüntü kaynağı olarak görülmektedir. Bu durum, dönemin toplumsal baskılarının ve beklentilerinin aile içindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Eserde kadınların kamusal yaşamdaki rollerine pek yer verilmemiştir. Kadın, sosyal alanlardan çok özel alanda, özellikle ev hayatında değerlendirilmiştir. Kadının giyim tarzı, toplumsal ahlakın bir yansıması olarak yorumlanmakta; yüzünü örtmeyen kadınlar utanma duygusunu kaybetmiş olarak görülmektedir. Bu, dönemin ahlaki normlarının kadının bedenine ve görünürlüğüne dair sınırlayıcı yönünü yansıtmaktadır. Bununla birlikte Yusuf Has Hâcib'in bazı beyitlerinde, evlilik kurumunun kadınlar için her zaman huzur getirmediği de ima edilmektedir. Hatta huzursuz bir evlilikten kadının yalnız kalmasının daha iyi bir seçenek olabileceği belirtilmektedir. Bu yaklaşım ise dönemin şartları düşünüldüğünde dikkat çekici bir esneklik göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Eserdeki kimi ifadeler, kadına karşı sert ve negatif bir dil içermektedir. Kadını doğrudan kötülük kaynağı olarak göstermese de kız çocuklarının toplum içindeki geleceğiyle ilgili karamsar bir bakış açısı eserde sık sık tekrarlanmaktadır. Sonuç olarak Kutadgu Bilig, kadının sosyal rollerini ahlaki değerler ve aile yapısı merkezli bir düzlemde ele alırken kamusal ya da siyasal alandaki etkisini ise oldukça sınırlı tutmaktadır. Buna karşılık, Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk'ün eseri Siyâsetnâme, doğrudan devlet yönetimine dair tavsiyeler içermekte olup, kadınların siyasi hayattaki yeri hakkında daha net ve keskin bir tutum sergilemektedir. Nizâmü'l-Mülk, kadınların devlet işlerine müdahale etmesini istikrar açısından tehlikeli görmektedir. Ona göre, özellikle haremdeki kadınların siyasi süreçlere dahil olmaları, iç çatışmalar ve casusluk faaliyetleri için bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Bu düşünceye göre kadının yönetime katılması hükümdarın otoritesini zayıflatabilir ve devletin iç bütünlüğünü bozabilir. Bu nedenle kadınların siyaset dışı tutulmaları gerektiği özellikle vurgulanmıştır.

Nizâmü'l-Mülk'ün kadınlara dair bu yaklaşımı, bireysel yeterlilik ya da potansiyellerden çok, devletin bekası ve siyasi bütünlüğün korunması ekseninde şekillenmiştir. Kadınların duygusal yapılarının karar alma süreçlerinde sorun yaratabileceği düşüncesi, onların siyasal konulardan uzak tutulmasını meşrulaştıran bir gerekçe olarak sunulmuştur. Bu bakış açısı, dönemin İslâmî değer anlayışı ve merkezîyetçi yönetim yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Eserde, kadınların sosyal yaşamdaki yeriyle ilgili genel bir değerlendirme bulunmamakla birlikte, temel vurgu onların yönetimden uzak tutulması gerektiği yönündedir.

Siyâsetnâme'deki bu yaklaşım, Eski Türk geleneklerinde görülen kadın-erkek eşitliğine dayalı yönetim anlayışı ile örtüşmemektedir. Eski Türk devletlerinde kadınlar, siyasi süreçlerde yer alabilir, hatta hatunlar devlet işlerinde hakanla birlikte hareket edebilirlerdi. Bu tarihsel gerçeklik, Siyâsetnâme'nin kadınlara dair sunduğu dar çerçevenin, daha çok İslâmî yönetime özgü bir endişeyi yansıttığını ortaya koymaktadır. Devlet sırlarının korunması, iç güvenliğinin sağlanması ve merkezi otoritenin sarsılmaması gibi endişeler, kadınların kamusal alandan dışlanmasına gerekçe olarak sunulmuştur.

Kutadgu Bilig ile Siyâsetnâme kadınlara dair bakış açılarındaki farklılıklar barındırırsa da her ikisi de İslâmiyet sonrası toplumlarda kadının rolünün nasıl yeniden tanımlandığını göstermektedir. Kutadgu Bilig, kadınları ailevi sorumluluklarla sınırlı bir çerçevede değerlendirirken, Siyâsetnâme onları siyasi sürecin dışında tutarak sadece özel alanda var olabilecek bireyler olarak sunmaktadır. Bu iki eser, dönemin kadın algısını, İslâmî değerlerin etkisiyle daralan toplumsal roller bağlamında değerlendirmek açısından önemli kaynaklardır. Ancak her iki yaklaşım da Eski Türk toplumlarında görülen siyasal ve toplumsal katılım düzeyinin gerisine düşmüş bir tablo sunmaktadır. Bu yönüyle eserler toplumsal değişimin ve kültürel dönüşümün izlerini de gözler önüne sermektedir.

SONUÇ

Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme, İslâmiyet sonrası Türk toplumunun siyasal ve sosyal yapısını yansıtan iki siyasetname olmakla birlikte kadın olgusuna dair geliştirdikleri söylem, hem önceki Türk kültürel mirasının izlerini taşımakta hem de İslâmî değerler doğrultusunda şekillenmiş yeni anlayışları yansıtmaktadır. Bu eserler üzerinden yapılan karşılaştırmalı analiz, kadının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü, süreklilik ve kopuşlar ekseninde değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

İlk olarak, İslâmiyet öncesi Türk toplumunda kadın, sadece ailenin, devletin, kültürün ve inancın taşıyıcısı olarak toplumsal yapının merkezinde yer almıştır. Kadınlar hem toplumsal işlerde hem siyasi işleyişte aktif roller üstlenmiş, hatunlar devlet yönetiminde hakanlarla eşit derecede söz sahibi olmuş, mitolojik figürler aracılığıyla doğurganlık, bilgelik ve liderlik gibi niteliklerle yüceltilmiştir. Umay Ana, Ak Ana, Ayısıt gibi kutsal figürler, kadın cinsiyetinin sembolik değerini güçlendirmiştir. Ayrıca kadının savaşçı kimliği, şamanlık gibi dini görevleri yerine getirebilmesi ve boşanma hakkına sahip olması, bu dönemde toplumsal cinsiyet eşitliğinin oldukça gelişmiş bir örneğini sunmaktadır. Dolayısıyla İslâmiyet öncesi Türk kadını, sembolik, siyasal ve toplumsal düzeyde aktif ve güçlü bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu güçlü konum, İslâmiyet'in kabulüyle birlikte belirli ölçülerde dönüşüme uğramıştır. Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde kadın, daha çok aile kurumu içerisinde tanımlanmış; ahlaki erdemlerin taşıyıcısı ve sosyal düzenin koruyucusu olarak öne çıkmıştır. Kadının sadakati, terbiyesi, iffeti ve annelik vasfı, toplumun bekası için vazgeçilmez görülmüş, ancak bu değerlendirmenin yanında kadına dair oldukça sert ve sınırlayıcı ifadeler de yer almıştır. Kız çocuklarının geleceğiyle ilgili kaygılar, onların erken yaşta evlendirilmesi gerektiği yönündeki telkinler, kamusal alandan uzak tutulmaları gerektiğine dair vurgular, İslâmî değerlerle şekillenmiş yeni toplumsal yapının kadın algısındaki değişimi göstermektedir. Bu yönüyle Kutadgu Bilig, kadının toplumsal görünürlüğünü sınırlandırırken onu bir ahlak rejiminin taşıyıcısı olarak yüceltmıştır.

Öte yandan Nizâmü'l-Mülk'ün kaleme aldığı Siyâsetnâme, kadının siyasal alandaki etkisini açıkça reddeden bir çerçeve sunmaktadır. Kadınların haremde tutulmaları, siyasi karar süreçlerine katılmalarının devlet otoritesine zarar vereceği yönündeki kanaatle gerekçelendirilmektedir. Eserde kadına yönelik temel endişe, duygusal yapısının siyasi dengeyi bozabileceği ve padişahın iradesini zayıflatabileceği yönündedir. Siyâsetnâme'de kadın doğrudan siyasetten dışlanmış, sosyal düzenin bir parçası olarak kalmasına izin verilmiş; ancak kamusal karar mekanizmalarına dâhil olması tehdit unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayış, İslâmî otoritenin korunması ve merkezîyetçi devlet yapısının sürekliliği çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

Her iki eserin kadın algısına yaklaşımı kıyaslandığında, İslâmiyet öncesi dönemin kadınıyla İslâmiyet sonrası dönemin kadın temsilleri arasında belirgin farklar göze çarpmaktadır. İslâmiyet öncesi kadın, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda görünür, söz sahibi ve etkin bir figürken; İslâm sonrası yazınlarda bu görünürlük azalmış, kadın daha çok ahlaki ve ailevi çerçevede ele alınmıştır. Bu dönüşüm, sadece dini etkilerle değil, dönemin siyasal yapısı, yönetim kaygıları ve toplumsal yeniden yapılanma süreçleriyle de ilişkilidir.

Kutadgu Bilig ve Siyâsetnâme, kadının siyasal ve toplumsal rolünü tanımlarken, İslâm öncesi Türk mirası ile İslâmî değerler arasında bir denge kurmaya çalışmış, ancak bu denge zamanla kadının kamu alanından çekilmesi ve ahlaki bir sembole indirgenmesi sonucunu doğurmuştur. Her iki eser, kadını bireysel niteliklerden çok toplumsal düzenin bir unsuru olarak değerlendirmiş; siyaset, karar alma ve

kamusal faaliyetlerde kadının görünürlüğünü ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Ancak bu sınırlamalara rağmen kadının aile, ahlak ve sosyal uyum açısından sahip olduğu belirleyici rol, Türk-İslâm düşüncesinde kadına atfedilen önemin tümüyle silinmediğini de göstermektedir. Bu durum, kadının tarihsel konumunun, dönemin siyasal ideolojileri ve dini değerleriyle şekillenen karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıl, O. (2016). İlk Türk devletlerinde kadın algısı ve kadın hakları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 63-72.
- Adım, İ. (1982). *Biyografilerle Selçuklular tarihi: Bugyetü't-taleb fi tarihi Haleb; Seçmeler*. (Çev. Ali Sevim). Ankara: TTK. (1908).
- Aksoy, N. D. (2010). Eski Türk toplumunda kadının sosyal statüsü. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (93), 149-166.
- Anıl, A. Y. (2004). Kutadgu Bilig'de kadın. *Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, (32), 91-99.
- Arsal, S. (1947). Kutadgu Bilig. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 13 (2), 657-683.
- Bang, W., & Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bayat, F. (2010). *Türk kültüründe kadın şaman*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çolak, F. (2016). Türklerde lider kadın tipolojisi ve Gülnar Hatun efsanesi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 58-69.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Demirel, H. (2015). *Türk destanlarının ana unsurları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Dilaçar, A. (1995). *Kutadgu Bilig incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Donuk, A. (1982). Çeşitli topluluklarda ve eski Türklerde aile. *Tarih Dergisi*, (33), 147-168.
- Duygu, S. (1973). Türk sosyal hayatında kadın. *Türk Kültürü Dergisi*, 11(128), 612-621.
- Eroğlu, E. (2016). Sosyo-ekonomik açıdan eski Türklerde kadının konumu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(44), 443-447.
- Eröz, M., & Güler, A. (1998). *Türk ailesi*. Ankara: AKM Yayınları.
- Erten, E. (2016). Antik yazarlarda bir İskit kraliçesi: Tomyris. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 237-263.
- Filiz, Ş. (2002). Kutadgu Bilig etiğinde insan: Eleştirel bir yaklaşım. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (14), 251-270.
- Gökalp, Z. (1974). *Türk medeniyet tarihi*. İstanbul: Güneş Matbaacılık.
- Gökalp, Z. (1991). *Türk uygarlığı tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Gömeç, S. (1990). Umay meselesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 277-282.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 38-52.
- Gündüz, A. (2012). Tarihi süreç içerisinde Türk toplumunda ve devletlerinde kadının yeri ve önemi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(5), 129-148.
- Hâcib, Y. H. (2019). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Muzaffer Tunçel) Ankara: Gençlik Spor Yayınları. (1870).

- Hana, B. B. (2012). Canıl Mırza destanında kahraman tipolojisi açısından kadın. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(2), 499-512.
- Hunkan, Ö. S. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hunkan, Ö. S. (2011). Türk Hakanlığı'nda (Karahanlılar) kadın. A. Çetin (Ed.), *Ortaçağ'da Kadın (375-394)*. Ankara: Kadim Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte bugün şamanizm materyaller ve araştırmalar*. Ankara: TTK.
- İnan, A. (1992). *Manas destanı*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1971). *Türk kültürünün gelişme çağları I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Koç, S. (2011). Türklerde kadın ve Hüseyin Nihal Atsız'ın tarihi romanlarında kadın motifi. *Erdem Dergisi*, (60), 155-185.
- Köksel, B. (2011). Orhon Yazıtları'nda kadın. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(2), 331-341.
- Mahmud, A. b. (1977). *Selçuk-Nâme I*. (Çev. Erdoğan Merçil) İstanbul: Tercüman Gazetesi. (1634).
- Mandaloğlu, M. (2022). Eski Türklerde aile ve evlilik anlayışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 481-498.
- Memiş, E. (2003). *Türk kültür tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam düşünce tarihinde devlet anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk örneği. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5(3), 193-211.
- Nizamü'l-Mülk. (2021). *Siyasetname*. (Çev. Mehmet Kanar). İstanbul: Say Yayınları.
- Özmenli, M. (2018). Ortaçağ'da Türklerde kadın ve aile. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (66), 347-356.
- Radloff, W. (2008). *Türklük ve şamanlık*. (Çev. Ahmet Temir, Türkân Andaç, & Nurer Uğurlu). İstanbul: Örgün Yayınları. (1893).
- Rentang, Z. (2005). *Tang Devri'ndeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler: Cefu Yuangui ve Zizhi Tongjian'e göre (618-745)*. (Haz. Hayrettin İhsan Erkoç). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Roux, J. P. (1990). Ortaçağ Türk kadını II. (Çev. Gönül Yılmaz). *Erdem Dergisi*, 6(18), 659-725.
- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil). Ankara: İşaret Yayınları. (1984).
- Taş, İ. (2016). Kutadgu Bilig'de Kadın. Ahmet Kavas (Ed.). Yusuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig, Türk Dünya Görüşünün Şaheseri Uluslararası Sempozyum Bildirileri (440-458). İstanbul: Türk Ocakları Şubesi.
- Taşdelen, V. (2019). Kutadgu Bilig ve eflsefi bağlamı. *Milli Folklor*, 31(124), 5-16.
- Tekin, T. (1988). *Orhon yazıtları*. Ankara: TTK.
- Tellioğlu, İ. (2016). İslam öncesi Türk toplumunda kadının konumu üzerine. A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (55), 206-224.
- Tor, G. (2011). Yusuf Has Hacıb'in Gözüyle Kızlar ve Kadınlar. Musa Duman (Ed.). Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacıb ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (41-552). Ankara: TDK.
- Yavuz, K. (2007). Yusuf Has Hacıb ve Kutadgu Bilig. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 137-180.
- Yavuz, K. (2011). Yusuf Has Hacıb ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler. Musa Duman (Ed.). Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacıb ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (615-632). Ankara: TDK.